

Fataneh Ghomlaghi

PhD Student of Persian Language and Literature Department, Islamic Azad University, Central Branch, Tehran, Iran

Latifeh Salamat Bavil (Corresponding author) Email: l_salamat@iauctb.ac.ir

Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, Islamic Azad University, Central Branch, Tehran, Iran

DOI:10.22111/jllr.2020.31913.2606

Love in John Milton's Paradise Lost

Extended Abstract

Love is considered as a mystical and a romantic epistemological concept. It has a sophisticated relation with its surrounding society as well as its culture. In love, in both universal and individual terms, there is a significant focus on fascinator and fascinated regarding beauty. The concept of love has a special position in the world literature and each literary kind describes it and measures it in its own way. This work is considered as a divine-humanitarian Paradise Lost, in addition, one of the main concepts in epic is love. Since love in the epic world that is an intermediate between its position in epic as well as its real world, in this study we have used descriptive-analytical research to argue that love is not only a turning point in Paradise Lost, but also chases its own specific case to define its entity. Therefore, the major issue in this study is to define the status of love in Milton's Paradise Lost and to answer this fundamental question that to what extent the concept of love has been reflected in characterization and form of the Paradise Lost's content?

Keywords: Lost Paradise, John Milton, love.

1- Introduction

Language of love is an international language in which everyone is familiar with; especially poets, since they could be poets of human or

sermons of the universe. Poets analyze emotions wherever love is concerned in order to obtain its affection and quality. (Suratgar, 1935, 338-332). Love is one of the most fundamental topics in literature and mysticism. Although how to discuss the topic has been various during different eras or based on specific social reasons, considering it in poems has never been neglected. It is worth mentioning that love cannot be divided into two or several sections. In fact, dividing love into earthly and heavenly has caused the misconception that these two are antonyms to each other. These two categorizations have led us to believe that the earthly love is evil, whereas, the heavenly one is the righteous love that should be appreciated. (Dehghani, 7:1998). One of the most essential literary concepts is the fact that love is the oldest emotion that has appeared in all literary genres and it has gain such a structure to which there could be no difference between Europe and Asia in this aspect. The origin of this concept can be found in the common emotion that all humans on earth share. According to represented perspectives, in this study we intend to analyze all human dimensions and all angles of love in various layers of Lost Paradise in order to reveal literary, epic and even religious views. In addition, we have tried to answer the following questions to the greatest extent:

- 1- What is the definition and the description of love in Milton's Paradise Lost regarding the concept of love?
- 2- To what extent is the concept of love reflected in terms of form and content of Paradise Lost characterization?

2-Methodology

This study is fundamental in terms of goal, qualitative in terms of essence and descriptive in terms of data collection. In other words, the methodology of this research is approximately similar to a literary composition along with proof of concept. In addition, the method of research in this study is qualitative analysis and we have tried –after studying and data analysis via taking notes- to investigate the structure and essence of love through an intended topic writing. Considering goals and hypotheses as well as research methodology in

---

Love in John Milton's Paradise Lost

---

this study, we have used qualitative data analysis commensurate with the research topic. In the present research through studying a defined population using a descriptive research, we have analyzed the obtained samples.

3- Discussion

Characters are mainly epic in Paradise Lost and they have been shaped based on religious thoughts. The poet has narrated the story in an epic form and has divided their essence into satanic or divine; nevertheless, the main center of characters are Adam and Eve, since the poet's affiliation is towards human and God.

As mentioned, the main axis of Paradise Love is God and alongside Him there exists, story of creation, human genesis, forbidden tree, fall of Adam and Eve and disobedience of Lucifer and other disloyal angels. These paramount axes are utterly intertwined so that if each is ignored, there will be a significant deficiency. Therefore, Milton speaks of the beginning of creation and the firsts, first human, first battle, first rebellion, first love, etc.

Regarding the divine-human epic of Lost Paradise, there might appear this enquiry of whether the essence of love is parallel with the main essence of epic or not? The brief answer would be that love in the epic world is an intermediate between love in the mythical world and love in the realistic and historic era. Thus, we occasionally witness epics following a specific pattern of love; As in the most epic texts, the hero falls in love but this main pattern comes with exceptions claiming love to be shown in another way as well. Similar to the pattern that has been represented in Lost Paradise. Milton along with his realization of love as the basis of life permanence, pursues his pattern in this respect.

4- Conclusion

According to content analysis of Paradise Lost, results could be as follows:

- 1- The main focus of Milton's thought regarding love: He believes love as the focus of the universe and humans have no choice but

to experience figurative love to approach the real one and he recognizes love as the permanence of life. Concerning love, human is considered as an intermediate between love's affections and its calamities.

- 2- According to our previously mentioned categorizations of love in Paradise Lost, love in Milton's poem is represented as love between the creator and creation, God and angels and in the end Adam and Eve in the most affectionate and emotional way.
- 3- Love in lyrical literature in Paradise Lost not only is perceivable, but also comprehensive; that is in Paradise Lost, the audience is able to see lyrical love, mythical love, divine love, religious love and even real love.
- 4- In Paradise Lost, lovers' figurative love and their selfless affection has come to perfection.
- 5- The main essence or focus in Paradise Lost is lover and beloved. Occasionally, lover becomes beloved and vice versa. This alteration is distinctive not only in the creation of Adam and Eve but also in the whole narrative of Paradise Lost.

5-References

- 1- Adalatpour, Hadi, **Zeal in Love Poems (Weiss and Ramin, Khosrow and Shirin, Lily and Majnoon)**, Dor Dari Journal (Lyrical and Mystical Literature), Second Year, No 5, pp 21-34, 2012.
- 2- Cambridge University press(2019), retrieved, from: <https://dictionary.cambridge.org>.
- 3- Dehghani, Mohammad, **The Temptation of Loving: A Study on the Development of the Concept of Love in Persian Culture And Literature**, Tehran, Javaneh Roshd, 1998.
- 4- Farhanizadeh, Majid; Mohammadian, Abbas, **Manifestations of Zeal in the Mystical Text of Persian Literature (Eighth Century)**, Mysticism Quarterly in Persian Literature, Second Period, No 28, pp 65-88, 2016.

Love in John Milton's Paradise Lost

- 5- Ghomlaghi, Fattaneh, **Studying John Milton's Thoughts in Paradise Lost and Comparing Them with Divan-e Rudaki Samarghandi**, PHD Dissertation Supervised by Dr. Latifeh Salamat Babil, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Faculty of Literature and Human Sciences, Tehran, 2020.
- 6- Jokar, Manouchehr; Shahbazi, Fatemeh, **Transcendental Love in Persian Poem**, Literature History Magazine, Period 3, No 63, pp 47-69, 2009.
- 7- Keikhani Farzaneh, Ahmadrza, **Love and Hope in Several Iranian Contemporary Poets**, lyrical Literature Journal of Sistan and Baluchestan University, Ninth Year, No 17, pp 191-210, Sistan and Baluchestan, 2011.
- 8- Koleini, Mohammad Bin Yaghoub, **Usul al-Kafi**, Translated by Mehdi Ayatolahi Jahanara, Tehran, 2008.
- 9- Milton, John, **Paradise Lost**, Translated by Farideh Mahdavi, Damghani, Tehran: Zehne Aviz Publications, 2014.
- 10- Mirzavaziri, Homa, The search for the perfection of self-knowledge in mystical teachings, Language and Literature Journal, No 34, pp 114-128, 2009.
- 11- Molland, Inar, **The Christian World**, translated by Mohammad Bagher Ansari; Masih Mohajeri, Second Edition, Tehran: Amirkabir Publications, 2002.
- 12- Mostaghimi, Mahdieh Sadat, **Duality of Love and Marriage**, Women Studies Journal, No 27, Tehran, 2005.
- 13- Musavi Sabet, Fatemeh, Khalili Jahantigh, Maryam, Barani, Mohammad, **Love Recnntinn Metaphrr in II Wish Yuu uuu Id Say Somethin”” by Mustafa Rahma. d““st**. Lyrical Literature Journal, Sistan and Baluchestan University, Year 81, No 34, pp 203-226, Sistan and Baluchestan: 2020.
- 14- Razi, Najmuddin, **A Selection of Mursad Al-Ebad, introduced by Mohammad Amin Riahi**, Thirteenth Edition, Tehran: Scientific Publications, 2008.

Journal of Lyrical Literature Researches . Vol. 20 / No.38/ Winter and Spring 2022.

- 15- Sajjadi, Ja'far, **Dictionary of Mystical Terms and Expressions**, Eighth Edition, Tehran, Tahouri Publications, 2007.
- 16- Shafiei Kadkani, Mohammad-Reza, **Types of Persian Literature and Poetry**, Wisdom and Effort Journal, No11 and No 12, pp 96-119, 1973.
- 17- Suratgar, LotfAli, **Love in Literature**, Mehr Journal, Third Period, No 4, pp 332-340, 1935.
- 18- Towfiqi, Hossein, **A Companion to Great Religions**, Seventh Edition, Tehran, SAMT Publications, 2005.
- 19- **Zahiri Nav, Bijan**, Principles of Studying Beauty from the Perspect ve of Sa'di

Love in John Milton's Paradise Lost

پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان
سال ۲۰ شماره ۳۸ بهار و تابستان ۱۴۰۱ (صص ۱۹۷-۲۲۰)

عشق در بهشت گمشده جان میلتون

۲- لطیفه سلامت باویل

۱- فتانه قُملاقی

DOI:10.22111/jllr.2020.31913.2606

چکیده

عشق در کنار آنکه یک مفهوم معرفت‌شناسی عاشقانه و عارفانه است، پیوندی عمیق نیز با فرهنگ و جامعه پیرامون خویش دارد. در عشق، زیبایی چه در بُعد آفاقی و چه انفسی آن، کانون مهم و هستی‌شناسانه جاذب و مجذوب است. در ادبیات جهان، مضمون عشق از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است و هر ژانر ادبی نیز فراخور ویژگی‌ها، فرم و محتوای خود، به تفسیر عشق اقدام می‌کند. با توجه به اینکه اثر مورد مطالعه پژوهش حاضر، حماسه الهی-انسانی بهشت گمشده می‌باشد، شایان ذکر است که یکی از مضامین اصلی در حماسه، عشق است. از آن‌جا که عشق در دنیای حماسه حد واسطی است میان عشق در دنیای اسطوره با عشق در دنیای واقعی، مطالعه پیش روی با استفاده از روش تحلیلی-توصیفی نشان داد که عشق نه تنها نقطه عطفی در بهشت گمشده است؛ بلکه طرح خاص خود را برای تبیین ماهیت آن دنبال می‌کند. بنابراین، مسأله اصلی مطالعه حاضر تبیین و توصیف جایگاه عشق در بهشت گمشده میلتون است، ضمن پاسخگویی به این پرسش اساسی که در شخصیت‌پردازی و فرم و محتوای بهشت گمشده تا چه اندازه مفهوم عشق منعکس گردیده است؟

کلید واژه‌ها: بهشت گمشده، جان میلتون، عشق.

۱- مقدمه

در فرهنگ کمبریج [انگلستان] عشق «به محبت شدید نسبت به شخص یا چیزی تعبیر شده

۱- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

۲- استادیار زبان و ادبیات فارسی گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران

Email: l_salamat@iauctb.ac.ir

ایران (نویسنده مسئول)

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۱۴ تاریخ پایان اصلاحات: ۱۳۹۹/۰۷/۱۵ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۷/۱۶

است که می‌تواند با کشش‌های قوی عاشقانه همراه گردد» (dictionary cambridge, 2019). «عشق شوق مفرط و میل شدید به چیزی است. عشق آتشی است که در قلب واقع شود و محبوب را بسوزاند» (سجادی، ۱۳۸۶: ۸۵۰). به نظر صورتگر زبان عشق یک زبان بین‌المللی است که همه با آن مانوس هستند؛ به‌ویژه شعرا که می‌توانند گاه شاعر بشریت و سخن‌سرای گیتی شوند. هر جا که سخن از عشق به میان آید شاعر به تجزیه احساسات می‌پردازد تا درجه دل‌بستگی و کیفیت آن را به دست آورد (صورتگر، ۱۳۱۴: ۳۳۲-۳۳۸). عشق یکی از مباحث اصلی ادبیات و عرفان است و هر چند شکل پرداختن به این موضوع در دوره‌های مختلف ادبی، بنا به شرایط خاص اجتماعی متفاوت بوده است اما هیچ‌گاه پرداختن به آن در شعر یا شکل منظوم ادبی فراموش نشده است. به گفته شفیع کدکنی: «سخن گفتن از شعر عاشقانه، سخن گفتن از احساس شخصی است، به شرط آنکه از دو کلمه «احساس» و «شخصی» وسیع‌ترین مفاهیم آن‌ها را در نظر بگیریم؛ یعنی تمام انواع احساسات... با همه واقعیاتی که وجود دارد. احساس شخصی بدان معنی که خواه از روح شاعر مایه گرفته باشد و خواه از احساس او به اعتبار اینکه شاعر فردی است از اجتماع، روح او نیز در برابر بسیاری از مسائل با تمام جامعه اشتراک موضوع دارد» (شفیع کدکنی، ۱۳۵۲: ۱۱۱). شایان ذکر است که «عشق عریانی روح شاعر را به مهر می‌پوشاند و این را نوید می‌دهد که فردا روز امید بخشی است. مهر او نبرد افزاری می‌شود تا با تقدیر خویش پنجه در پنجه افکند. حضور عشق بهشتی است که گریز از جهنم را توجیه می‌کند» (کیخای فرزانه، ۱۳۹۰: ۱۹۵). نظر غالب در شعر عاشقانه کلاسیک، آنست که عشق به دو بخش عاشقانه «زمینی» و «آسمانی یا عرفانی» تقسیم می‌شود که یکی در مقام والاتر و دیگری در جایگاه فروتر جای می‌گیرد؛ در عشق آسمانی، روح انسان ارزش اصلی است و در عشق زمینی، شاعر تنها به توصیف جسم معشوق می‌پردازد؛ البته در این زمینه استثنائاتی نیز وجود دارد مانند عشق در شعر حافظ (جوکار- شهبازی، ۱۳۸۸: ۵۱). باید توجه داشت که عشق را نمی‌توان به دو یا چند بخش تقسیم کرد. بخش کردن عشق به دو قلمرو زمینی و آسمانی این اشتباه را پدید آورده است که این دو ضد یکدیگر هستند. این دو اصطلاح در عرف ادبی ما سبب شده است که عشق زمینی را در برگیرنده هرگونه عشق ناپاک بپنداریم و در مقابل، عشق آسمانی را به‌عنوان الگوی راستین عشق بپذیریم (دهقانی، ۱۳۷۷: ۷).

Love in John Milton's Paradise Lost

عشق، قدیمی‌ترین احساسی است که در تمام ژانرهای ادبی نمود پیدا کرده و از چنان چارچوب و ساختاری برخوردار شده است که در این مورد فرقی میان اروپا و آسیا دیده نمی‌شود. منشأ این سخن آن‌جاست که جان مایه اصلی بحث، در مورد احساس مشترک تمامی انسان‌های روی این کره خاکی است. آثار ادبی بزرگ، شامل مقولات جهانی هستند که پرداختن به برخی از آن‌ها مانند مقوله عشق فارغ از زمینه تاریخی اثر یا عناصر زندگی‌نامه‌ای، در حیطه تشخیص زیبایی است. به عبارت دیگر پژوهش و کنکاش در حوزه‌های اندیشه و ذوق بشری است. در پژوهش حاضر تمامی ابعاد و زوایای مفهوم انسانی عشق در لایه‌های مختلف متن در بهشت گمشده مورد تحلیل قرار می‌گیرد تا نحوه تفکر و بروز آن در بستر ادبی، حماسی و حتی دینی مشخص گردد.

۱-۱- بیان مسأله و سؤالات تحقیق

عشق نه تنها واژه‌ای مقدس است، بلکه زبان مشترک در عرصه بین‌المللی است که بدون تردید می‌توان رگه‌هایی از این حس عمیق را در ادبیات به‌عنوان وسیله‌ای برای ارتباط میان انسان‌ها و ملل مختلف نیز مشاهده نمود. از آن‌جا که عشق به‌عنوان شیرین‌ترین و پراهمیت‌ترین حس بشری شناخته می‌شود، پژوهش حاضر به تجزیه و تحلیل عناصر محتوایی و تشکیل دهنده آن در بهشت گمشده جان میلتون به‌عنوان یک اثر فاخر در ادبیات جهان پرداخته است. بر این اساس با توجه به مؤلفه‌های مورد نظر در بحث عشق سعی شده است تا حد امکان به سؤال زیر پاسخ جامعی داده شود:

- ۱- با توجه به مضمون عشق، تبیین و توصیف جایگاه عشق در بهشت گمشده میلتون چیست؟
- ۲- در شخصیت‌پردازی و فرم و محتوای بهشت گمشده تا چه اندازه مفهوم عشق منعکس گردیده است؟

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

با توجه به اینکه یکی از گسترده‌ترین و با اهمیت‌ترین مفاهیم حوزه ادبی در ادبیات جهان، عشق و احساسات عاشقانه است، جستار حاضر به تبیین و تحلیل و توصیف مضمون عشق در بهشت گمشده جان میلتون پرداخته است تا اولاً به شناخت کلی از چارچوب پدیده هستی‌شناسانه‌ای که تا آن سوی عالم حس فراتر رفته است، برسد و از سوی دیگر به برجسته‌سازی این

موضوع پردازد که جان میلتون به توصیف‌های صرف از طبیعت بسنده نکرده، بلکه فضای شعرش آکنده است از مفاهیم برجسته روحی، معنوی، حسی، جامعه‌شناسی و... که با استناد به این مفاهیم نه تنها می‌توان به ژرفای اثر مورد مطالعه پی برد، بلکه می‌توان تأثیر و تأثراتی که توانسته بر ساختار بهشت‌گمشده اثر بگذارد را به خوبی روشن نمود. بر این اساس هدف اصلی جستار حاضر بررسی آراء و اندیشه‌های جان میلتون حول محور عشق در بهشت‌گمشده است.

۳-۱- پیشینه تحقیق

هر چند در مورد بهشت‌گمشده، پژوهش‌هایی پراکنده و اندک انجام شده است، نظیر شکراله پورالخاص و چیمین فتحی (۱۳۹۳) در پایان نامه «حکایت هبوط در دو حماسه شاهنامه فردوسی و بهشت‌گمشده میلتون» به مقایسه میان شاهنامه فردوسی و بهشت‌گمشده پرداخته‌اند و نیز به بررسی نقد اساطیری و اصول روان‌شناختی مانند کهن‌الگوها مبادرت ورزیده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که دو اثر دارای مضامین مشترک بسیاری از جمله هبوط و ستیز ناسازها هستند و همچنین لیلا میر مجریان و محمدرضا نصر اصفهانی (۱۳۹۲) در مقاله «انسان، شیطان و خدای مولانا و میلتون» به مقایسه دو اثر مثنوی و بهشت‌گمشده پرداخته‌اند و موضوع انسان، خدا، شیطان و جهان را در بستری از تحلیل انتقادی بررسی نموده‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که هر دو شاعر در اشعار خود به نوعی ماهیت انسان را ترکیبی از خدا، انسان و شیطان بر می‌شمرند که فضیلت آدمی در ایجاد تعادل بین آنان است؛ با توجه به موارد ذکر شده درباره ماهیت عشق در بهشت‌گمشده به صورت مجزا تاکنون پژوهشی انجام نشده است.

۳-۲- عشق در بهشت‌گمشده جان میلتون

جان میلتون اثرگذارترین شاعر قرن هفدهم میلادی در انگلستان شناخته شده است که شیوایی و رسایی سخن او سبب شده منشأ تأثیر و پیشرفت ادبی در ادبیات انگلستان گردد. او به دلیل اثر معروفش یعنی بهشت‌گمشده، شهرت جهانی دارد. در این اثر، شخصیت‌ها بیشتر حماسی هستند و برپایه تفکرات مذهبی و اعتقادی شاعر شکل گرفته‌اند. شاعر، داستان آفرینش را در قالب حماسه ریخته و خمیرمایه شخصیت‌های آن را به چهره‌های شیطانی و ایزدی، تقسیم کرده است؛ اما مرکز اصلی گونه‌های شخصیتی با آدم و حواست چرا که تمایل شاعر نسبت به انسان و خدا می‌باشد.

Love in John Milton's Paradise Lost

همان‌گونه که بیان گردید، محور اصلی بهشت گمشده، خداوند است و در کنار آن روایت آفرینش، پیدایش انسان، شجره ممنوعه، هبوط آدم و حوا و نافرمانی شیطان و فرشتگان پیمان شکن قرار می‌گیرد و این محورهای مهم آنچنان به هم پیوسته‌اند که اگر هر یک در این منظومه نادیده گرفته شود کاستی چشم‌گیری در آن رخ خواهد داد. بنابراین میلتون از سرآغاز آفرینش و اولین‌ها سخن می‌گوید، اولین انسان، اولین نبرد، اولین سرکشی، اولین عشق و... با توجه به حماسه الهی - انسانی بهشت گمشده، این پرسش مطرح می‌شود که آیا ماهیت عشق با سرشت اصلی و بنیادین حماسه همسوست؟ به صورت مجمل می‌توان پاسخ داد که عشق در دنیای حماسه حد واسطی است میان عشق در دنیای اسطوره با عشق در دوره تاریخی و واقعی. بنابراین گاهی شاهد هستیم که حماسه‌ها از الگوی خاص عشق پیروی می‌کنند؛ چنان‌که در اکثر متون حماسی، قهرمان حماسه عاشق می‌شود اما این الگوی اصلی خود دارای استثنائاتی است که مدعی است عشق را می‌توان به گونه‌ای دیگر نیز نشان داد. مانند طرحی که در بهشت گمشده تجلی یافته است. میلتون در کنار آنکه عشق را اساس دوام یک زندگی می‌داند، طرح خود را در این زمینه دنبال می‌کند. الگویی که میلتون در بهشت گمشده به دنبال آن است، مراحل پنج گانه‌ایست که تأمل در آن نکاتی را روشن می‌سازد.

۲-۱- مراحل پنج گانه عشق در بهشت گمشده جان میلتون

۱. سیر عشق در این حماسه از عشق خدا به انسان و بالعکس عشق انسان به خدا آغاز می‌شود؛
۲. دومین مرتبه عشق، عشق فرشته به خداوند است که بسی عالی‌تر از عشق پاک انسان است؛
۳. سومین مرتبه عشق، عشق پاک انسان به انسان است پیش از خوردن میوه ممنوعه؛
۴. در مرحله چهارم عشق انسان به انسان در بُعد شهوانی است که پس از خوردن میوه ممنوعه و در بحث لذات جسمانی قابل دریافت است.
۵. مرحله پنجم بازگشت عشق انسان به خدای متعال است.

مراحل پنج گانه عشق در بهشت گمشده جان میلتنون (قملاتی، ۱۳۹۹: ۹۱)

۱-۱-۲- آغاز عشق خدا به انسان و بالعکس عشق انسان به خدا

الف) در باب آفرینش آدم در بهشت گمشده آمده است که، فرشته مقرب به آدم می گوید که خدای بزرگ، تو را به مانند صورت دقیق خود آفرید...! و ادامه می دهد که «خدای متعال، الطاف خود را بر وجودت سرازیر ساخته است. توئی که تصویر درخشان اوئی... و به خوبی ملاحظه می نمایم که خدای متعال، مفتخرت ساخته و در وجود بشر، همان عشق نامتمایز خود را جای داده است» (میلتنون، ۱۳۹۳: ۲/ دفتر ۸، ۹۱۱، بند ۱۸۴).

اینکه خدای متعال آدم را به مانند صورت دقیق خود آفرید، مصداق بارز آن چیزی است که در مرصادالعباد نیز بدان اشاره شده: «مقصود از وجود انسان معرفت ذات و صفات حضرت خداوندی است چنان که داود^(ع) پرسید: «یَرْبَ لِمَاذَا خَلَقْتَ الْخَلْقَ؟ قَالَ: كُنْتُ كَنْزًا مَخْفِيًّا فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُعْرَفَ فَخَلَقْتُ الْخَلْقَ لِأُعْرَفَ» (رازی، ۱۳۸۷: ۲) و نیز اشاره دارد به این نکته که در ابتدا خداوند انسان را با عشق وافر خود (عشق خدا به انسان) خلق می کند. اینکه خداوند برای

Love in John Milton's Paradise Lost

شناخته شدن خود انسان را برگزید یعنی نهایت عشق خداوند به انسان. بنابر آنچه بیان شد می‌توان دریافت که شاه کلید آفرینش «عشق» بود و خداوند اولین عاشق و انسان اولین معشوق است.

ب) آدم در میان گفتگو با فرشته مقرب از تمام موجودات خلقت نیز پرسش‌هایی را مطرح می‌سازد: «ای موجودات زیبایی که جان در بدن دارید و حرکت می‌کنید! بگویید! بگویید آیا مشاهده کردید چگونه بدین‌جا آمده‌ام؟ چون این امر به خواسته من نبوده است؛ بنابراین بر اساس اراده و خواسته خالق بزرگ و عظیم‌الشانی است که در نیکی و قدرت بی‌همتاست! به من بگویید چگونه می‌توانم با او آشنا شوم» (میلتون، ۱۳۹۳: ۲/دفتر ۹، ۹۱۳، بند ۲۲۸).

در این بند تصویر آدم، تصویر قهرمانانه انسانی است که دچار سرگردانی پس از آفرینش شده است و به دنبال خودشناسی (چگونگی هستی یافتنش) و دیگر خدای خود (شناخت هستی بخشش) می‌گردد. خودشناسی یعنی اینکه بدانیم که هستیم؛ که باید باشیم و چگونه می‌توانیم آن شویم که باید باشیم و عشق در مسیر این خودشناسی درک وسیعی از وجود کائنات را میسر می‌سازد؛ یعنی درک درست نسبت به هستی و انسان‌ها.

«در واقع تجلی‌های عشق الهی در قالب عشق به طبیعت و عشق به انسان‌های دیگر شکل می‌گیرد. خودشناسی یعنی دریافت ارتباط انسان با خدا. بسیاری از مفاهیم در باب مهارت‌های زندگی به رابطه انسان با خدا مربوط می‌شود» (میرزا وزیری، ۱۳۸۶: ۱۲۵).

در شواهد ارائه شده از بهشت گمشده، چیزی جز جلوه‌گری عشق را نمی‌توان مشاهده نمود. گاهی آنچنان این بندها به متن‌های عاشقانه نزدیک می‌شود که تشخیص مرز میان حماسی یا غنایی بودن آن میسر نمی‌گردد. علاوه بر آن شاهد ارتباط دو سویه عشق و عرفان نیز هستیم که در بهشت گمشده دارای زمینه‌ای قوی است. مبارزه از اهداف مهم مباحث حماسی و عرفانی است، بنابراین می‌توان در متون حماسی گاهی مایه‌های عرفانی را مشاهده نمود. قهرمان بهشت گمشده (انسان)، نمونه کامل و برجسته قهرمانی است که تمام جوانب قهرمان حماسی، عرفانی، اسطوره‌ای و دینی را به یکباره در درون خود گرد آورده است.

۲-۱-۲- عشق فرشته به خدا

تنها یک مورد در بهشت گمشده وجود دارد که به صراحت به این نوع عشق اشاره نموده است. آنجا که آدم در مورد عشق فرشتگان از رافائیل می‌پرسد: «آیا ارواح آسمانی، هرگز عاشق نمی‌شوند؟ چگونه می‌توانند عشق خود را ابراز بدارند؟ فرشته با لبخندی که... رنگ خاص عشق است، به وی پاسخ داد: «کافی است بدانی که ما نیز در نیکبختی به سر می‌بریم و بدون حضور عشق، هرگز هیچ نشانه‌ای از سعادت نیست! هر آنچه به‌عنوان لذتی پاک و خالص در کالبدت می‌چشی و تجربه می‌کنی... ما آنرا در درجه‌عالی‌تر می‌چشیم!» (میلتون، ۱۳۹۳: ۲ / دفتر ۸، ۹۲۵، بند ۴۹۵).

عشق فرشتگان بی‌قید و شرط است. آن‌ها آفریده شده‌اند تا به یگانه معبود خویش عشق بورزند. فرشتگان همواره به عبادت و تسبیح خداوند مشغول هستند و هیچ‌گاه از این عمل فراغت نمی‌یابند. از این روست که فرشته مظهر کمال، زیبایی و پاکی است، چنانچه رافائیل نیز بدان اشاره می‌کند: «... ما آنرا در درجه‌ای عالی‌تر می‌چشیم! همچنین با هیچ سدراهی...، رویاروی نیستیم. چنانچه ارواح یکدیگر را در آغوش کشند، این کار سهل‌تر از آمیزش هوا با هواست... نیازی به وسیله‌ای که برای ارتباطی محدود و برای وحدت یافتن جسم با جسمی دیگر، یا روح با روحی دیگر لازم است، ندارند!» (همان، ۹۲۶، بند ۵۰۴).

بنابراین می‌توان تفاوت عمده عشق انسان و ملائکه را در سه مورد زیر جستجو نمود:

الف) اراده و اختیار؛ نحوه اراده در ملائکه یک سویه است و دائم آن را اختیار می‌کنند که خداوند متعال طلب می‌کند؛ ولی در انسان بنابر آنچه که در بهشت گمشده شاهد آن هستیم و بر آن تأکید فراوان نیز شده است، آزادی اراده و اختیار است؛

ب) انسان به دلیل آزادی در اختیار است که بار گناه را بر دوش می‌کشد. اما همین آزادی و اراده در اختیار، وسیله‌ای به‌عنوان «شناخت» را برای او فراهم می‌سازد. اگر انسان عاشق می‌شود خود به این شناخت رسیده است؛

ج) ظرف وجودی و درونی انسان یعنی دل، برای فهم و تجربه عشق بسی بسط‌تر از فرشتگان است؛ به حکم نوع خلقتی که بدو ارزانی شده و آن چیزی نیست جز هستی یافتن از ذات بی‌کرانه خداوندی.

۳-۱-۲- عشق پاک انسان به انسان

در دفتر هشتم، آدم از خداوند می‌خواهد همدمی برایش بیافریند؛ چون خدای متعال کامل است و یکتا؛ حال آنکه انسان در نقصان به سر می‌برد. پس از درخواست آدم، خداوند دست به کار خلقت شد و از سمت چپ آدم، دنده‌ای را بیرون کشید و حوّا پا به عرصه وجود گذاشت؛ سپس آدم برای نخستین بار او را می‌بیند: «در آن لحظه برای نخستین بار احساس عاشقانه را آزمودم که به راستی دگرگونی و تلاطم عجیبی بود...! از همه لذّات دیگر، برتر و آرام، تنها در این مورد و در برابر جذابیت نگاه قدرتمند آن زیبایی، سراپا ضعف و ناتوانی شدم...» (میلتون، ۱۳۹۳: ۲/ دفتر ۸، ۹۲۲، بند ۴۲۵). سپس میلتون با توصیف زیبایی بی نظیر حوّا، به بیان ماهیت عشق میان آن دو (عشق پاک انسان به انسان) می‌پردازد و آن را مانند یک داستان ناب رمانتیک بیان می‌کند.

در دفتر چهارم عشق پاک آدم و حوّا به صراحت بیان می‌شود: «پس درود بر تو ای عشق زناشویی...! و ای یگانه مایملک خصوصی در بهشتی که همه چیزهای دیگر آن، همگانی و عمومی بود...!» (همان، دفتر ۴، ۷۱۸، بند ۶۰۷). نکات مهمی در این مرحله از نمود عشق به چشم می‌خورد که به ترتیب ذیل ارائه می‌گردد:

الف) توصیف و تصویرسازی حوّا در بهشت گمشده چنین است که به طرز بس خوشایند و مطبوعی زیبا به نظر می‌رسد، به گونه‌ای که هر آنچه در سرتاسر جهان زیبا به نظر رسیده بود، حال ناچیز و ضعیف می‌نمود و کم نیست مشابه این متن، چنانکه در ابتدای بحث آورده شد. در بهشت گمشده تأکید بسیار بر زیبایی ظاهری حوّا شده است چنانکه آدم هم این زیبایی را می‌ستاید و هم از آن می‌ترسد (قُملاقی، ۱۳۹۹: ۱۰۲).

موضوع مهم در این جا، مسئله زیبایی است؛ به نظر قدما حسن و جمال مسئله مهمی است به ویژه آنکه در متون ادبی نیز به آن توجه بسیار شده است. یکی از قوانین هستی که در همه موجودات زنده قابل پی‌گیری است گرایش به زیبایی می‌باشد. «بی‌گمان جمال یا زیبایی، دلکش‌ترین پدیده هستی است و ادراک زیبایی نیز بر جسته‌ترین امتیاز معنوی انسان محسوب می‌شود. انسان همواره زیبایی را تجربه کرده، مجذوب آن شده و به آفرینش آن دست زده است. سرچشمه زیبایی خداست؛ هستی نیز کتاب معرفت الله است و از همین مظاهر و نعمات الهی است که انسان به وجود فیاض آن پی می‌برد» (ظهیری ناو، ۱۳۹۴: ۱۳۶). همان‌گونه که دیده

می‌شود، ناگفته پیداست که زیبایی حوّا انعکاسی از زیبایی خالق اوست. در چهره اوست که آدم انعکاس زیبایی خالق خویش را می‌بیند. به یقین تنها دست خالقی که خود منشأ تمام زیبایی‌هاست می‌تواند چنین موجود زیبایی را پدید بیاورد.

ب) شوق آدم از دیدن حوّا را نباید به مثابه عشقی فراتر از مرحله اول، انگاشت. تحسین خارج از حد و توصیف زیبایی حوّا از زبان آدم، تنها به این دلیل بوده است که آدم عشق را به گونه‌ای دیگر در حال تجربه کردن است؛ نه عشق برتر یا پایین‌تر، فقط نوع و جنس دیگر. این موضوع را نیز باید مطمح نظر قرار داد که هنوز عشق انسان به خدا در مراحل اولیه خود قرار دارد و به بلوغ و پختگی نرسیده است.

ج) در این مرحله، شاهد عشق پاک انسان به انسان می‌باشیم که دارای جنبه مثبت است که ابعاد ظاهری، روحی و روانی دارد و از آن تعبیر به عشق مجازی معقول می‌شود و « منشأ آن محبت شدید و گرایش حیاتی به کمال و جمال و خیرات عالیه است» (مستقیم، ۱۳۸۴: ۷).

۴-۱-۲- عشق انسان به انسان در بُعد شهوانی پس از خوردن میوه ممنوعه

حوّا تحت تأثیر سخنان شیطان -که در وجود مار پنهان شده است- قرار می‌گیرد و در نتیجه میوه ممنوعه را می‌خورد، پس از تناول آن و به وقوع پیوستن نخستین گناه، ناگهان متوجه تغییراتی محسوس در وجود خویش می‌گردد، سپس در مونولوگ‌هایی که به نوعی بیان‌کننده اولین اثر بلعیدن میوه شجره ممنوعه است، می‌گوید: «آیا لازمست از حالا، تغییر و دگرگونی‌ام را به اطلاع او رسانم؟ یا بهترست این کار را نکنم؟ اما نکند خدا دیده باشد؟ نکند پس ازین، مرگ از ره رسد؟ آن‌گاه دیگر زنده نخواهم بود و آدم با حوایی دیگر پیوند زناشویی خواهد بست... اندیشیدن بدان، همانا مردن است!... تصمیم خود را می‌گیرم: آدم باید در کنارم، شریک سعادت یا فلاکت باشد! او را چنان عاشقانه دوست می‌دارم که در کنار او همه مرگ‌ها را تحمل خواهم آورد! حال آنکه بدون او زیستن، برایم زندگی نیست!...» (میلتون، ۱۳۹۳: ۲ / دفتر ۹، ۹۷۴، بند ۶۷۷). آدم میوه را می‌خورد و حوّا را مورد خطاب قرار می‌دهد: «آخر چگونه یکی از نیرنگ‌های دشمن شومی که او را نمی‌شناختی، فریبت داد... به راستی تو گوشتی از گوشت من و استخوانی از استخوان منی! سرنوشت من، هرگز از سرنوشت تو جدا نخواهد شد، حال در سعادت باشم یا در رنج و

Love in John Milton's Paradise Lost

محنت! و ادامه می‌دهد: « به هر تقدیر من سرنوشت خویش را با تو پیوند بسته‌ام و مصمم هستم که همان کیفر را پذیرا شوم! چنانچه مرگ مرا به تو پیوند دهد، پس به راستی مرگ برایم همچون حیات و هستی خواهد بود! بس که در قلبم، این پیوند و الفت طبیعت را به شدت حس می‌کنم... گونه‌ای که با قدرت تمام مرا به سوی خیری که در وجود تو است، مجذوب می‌سازد! زیرا آنچه هستی، از آن من است و وضعیّت ما، جدایی ناپذیر از یکدیگرست! ما یکی هستیم و در یک تن به سر می‌بریم: از دست دادن تو، به معنای از دست دادن خویشتم است...» (میلتون، ۱۳۹۳: ۱/۲ دفتر ۹، ۹۷۸، بند ۷۴۷ و ۷۸۸). از جمله نکات قابل بحث در این بخش، عبارتند از:

الف) عشق در این بخش از نوع عشق مجازی نامعقول و صرفاً ظاهری، جسمانی و کاملاً مجازی است. «منشأ این عشق شهوت است و مستند به خودخواهی‌های متنوع می‌باشد و معمولاً سبب انحراف و ناهنجاری‌های روحی و اجتماعی است» (مستقیم، ۱۳۸۴: ۷).

ب) در نگاه فلاسفه از این مرحله به اروس (Eros) یا شوق، عشق بی‌منطق و عشق به زیبایی تعبیر می‌شود. اروس از نظر معنی شبیه مفهوم تمایل شدید و میلی است که سر تا پای انسان را فرا می‌گیرد. در مرحله چهارم، یک چنین نگاهی از عشق به چشم می‌خورد. آدم می‌داند که خطایی انجام داده است و می‌داند عقوبت او چیست اما به حوا می‌گوید به هر تقدیر من سرنوشت خویش را با تو پیوند بسته‌ام... چنانچه مرگ مرا به تو پیوند دهد، پس به راستی مرگ برایم همچون حیات و هستی خواهد بود! آدم در تک تک این کلمات سر تا پا خواستن است و نیاز. هیچ منطقی نمی‌تواند به تفسیر سخنان وی پردازد و این عشق اروس آدم، نتیجه‌ای جز دوری او از باغ عدن به همراه نخواهد داشت.

ج) در تعریف تراژدی آمده است که نمایش اعمال مهم و جدی است که در مجموع به ضرر قهرمان اصلی تمام می‌شود. تراژدی حتماً با کاتاستروف^۱ یا فاجعه همراه هست که قهرمان را سرانجام به تیره بختی می‌کشاند. در تبیین این مفهوم باید افزود که در کشمکش میان عقل و عشق یا خیر و شر است که تراژدی شکل می‌گیرد و در این بودن یا نبودن هاست که موقعیّت تراژیک خلق می‌شود. در موقعیّت تراژدی این آدمی است که در مقابل فرد، تقدیر، سیاست و یا نیروی برتر یعنی خدا قرار می‌گیرد و باید انتخاب کند و تاوان این گزینش را نیز پردازد. قهرمان در این

¹ - Catastrophe

چالش، به بن بست می‌رسد و این جاست که تقدیر قهرمان رقم زده می‌شود. سقوط و هبوط قهرمان در این میان تأثیر بسیاری بر مخاطب دارد زیرا با بیم و امید همراه است، امیدی که به فهم قهرمان و یا اجزای داستان، با روند اصلی و سیر واقعی آن همراه و همگون است. در حقیقت «شاعر پیام موجود در اثرش را با نشان دادن دو مقوله (خیر و شر) در سرشت انسان، و تصویر انسانی متناسب با یک استعاره کلی پیش روی او نهاده است» (موسوی ثابت و دیگران، ۱۳۹۹: ۲۰۳). در بهشت گمشده و در این بخش از داستان و هبوط انسان نیز شاهد اتفاق بی نظیر یعنی تبلور جنبه‌ای از تراژدی در حماسه هستیم. آفرینش آدمی بر مبنای عشق بود. او آفریده شد تا زنجیره خلقت را تکمیل کند. بهشت به او عطا شد و حوا از وجود او شکل گرفت. در این میان تنها یک مورد وجود داشت که خداوند با تأکید بسیار آدم را از نزدیک شدن به آن بر حذر داشت و مجازات آن را مرگ قرار داد. بنابر روایت بهشت گمشده آدم در این میان مختار بود تا پیشنهاد حوا را در تناول میوه بپذیرد یا خیر. او نیز مانند قهرمان تراژدی در موقعیت تراژیک ناگزیر به انتخاب شد و سرنوشت او که همانا هبوط بود شکل گرفت. البته این هبوط به شناخت آدمی از خود و فلسفه هستی و بازگشت به وسیله توبه منجر شد و تاوان این سرپیچی نیز گسسته شدن از مکانی مقدس به نام بهشت تعیین گشت.

د) آنچه از روایت آفرینش آدم و حوا در بهشت گمشده می‌توان دریافت آن است که عشق در نگاه حوا، به آدم ختم می‌شود؛ به این دلیل با حسادت زبانه توأم شده است ولی عشق در نگاه آدم و آنچه در نهایت به آن نقطه باید برسد ذات الهی است. این تفاوت از آنجا سرچشمه می‌گیرد که با استناد به بهشت گمشده غایت هدف از خلقت آدم، تکمیل آفرینش و تجلی ذات و صفات الهی بود و هدف از خلقت حوا درخواست آدم به خدا مبنی بر داشتن همدم. بنابراین نهایت عشق آدم، به آفریدگار می‌رسد و نهایت عشق حوا، به آدم.

۵-۱-۲- بازگشت عشق انسان به خدا

آدم پس از خوردن میوه ممنوعه (پیش از هبوط)، سرشار از پشیمانی و اندوه شد و از همان لحظه نخست رانده شدن از بهشت نیز به درگاه خداوند استغفار، توبه و ندامت کرد و اشک ریخت؛ چندانکه از اشک چشمانش جوی‌ها روان شدند تا مگر خالق متعال نافرمانی او را مورد

Love in John Milton's Paradise Lost

بخشایش خویش قرار دهد. دعا‌های آدم و حوا، مستقیماً به سوی آسمان عروج می‌کند... پسر آسمانی-عیسی مسیح^(ع)- سرشار از بهجت و شادمانی از برای عرضه و تقدیم آن‌ها، به شفاعتشان نزد خداوند متعال می‌پردازد.

عشق حقیقی و الهی، سرمنزل بشریت است؛ چنان‌که این مضمون به خوبی در دیالوگ رافائل و آدم انعکاس یافته است: «هماره آنچه در هم صحبتی با همدمت، به نظرت والا، فریبنده، دلپذیر و منطقی می‌رسد، دوست بدار! با دوست داشتن، کار درست و نیکو را به انجام می‌رسانی! حال آن‌که در شهوت و نیاز جسمانی شدید، این‌گونه نیست؛ زیرا این احساس، در عشق واقعی و راستین موجود نیست! عشق، افکار را پالایش می‌کند و قلب را وسعت می‌بخشد! مگر او در منطقی است و به راستی ماهیتی دقیق و قاطعانه دارد؛ در واقع، همان نردبانی است که به یاری آن، می‌توانی به سوی عشق الهی عروج کنی و آن هرگز در لذت جسمانی جای ندارد...» (میلتون، ۱۳۹۳: ۲/ دفتر ۸، ۹۲۴، بند ۴۷۱). آدم در قبال سرزنش رافائل، برای پرداختن به عشق جسمانی، پاسخ می‌دهد: «تو مرا به دوست داشتن سرزنش نمی‌کنی زیرا آن‌گونه که بیان فرمودی، عشق ما را به سوی آسمان الهی عروج می‌بخشد! در واقع هم مسیر و هم رهنمای ما برای رسیدن به مقصد محسوب می‌شود» (همان، ۹۲۵، بند ۴۹۵).

آخرین نصیحت رافائل به آدم در این عبارات دیده می‌شود: «پایدار و استوار باش! سعادت‌مند و شادمانه زندگی کن و همواره عاشق باش! اما خدای متعال را پیش از هر چیز دوست بدار و به او عشق بورز! زیرا اطاعت از او، به نشانه دوست داشتن اوست!» (همان). پس از توبه، ندامت و وساطت پسر آسمانی، آدم و حوا بخشیده می‌شوند؛ اما تاوان این خطا، رانده شدن از بهشت و هبوط است. از جمله نکات قابل توجه در این بخش، عبارتند از:

الف) در مرحله سوم، چهارم و حتی پنجم شاهد عشق بی‌دریغ آدم نسبت به حوا در اشکال مختلف آن هستیم. در مرحله پنجم، پس از خوردن میوه ممنوعه، با در نظر گرفتن این مهم که آدم کاملاً از عقوبت کار آگاه است، چنین سخن می‌گوید که یا باید خویشتن را به ارتکاب آن گناه مجرم اعلام کنم، یا آنکه لازم است نیمه دیگر وجودم را متهم سازم...! منطقی حکم می‌کند که جریان در این قسمت داستان، به گونه‌ای دیگر ادامه یابد اما آدم مثل همیشه در عشق خود به حوا راسخ است. منشأ این تقید در کجاست؟ آنچنان که در کتاب مقدس آمده است، هفت آیین مقدس

وجود دارد: تعمیم، تأیید، عشای ربّانی، اعتراف، تدهین نهایی، ازدواج و دستگذاری. ازدواج در مسیحیت مقدّس است و در باورهای مسیحیان هم‌چون بسیاری از ادیان آن را پیوندی الهی به حساب می‌آورند (مولند، ۱۳۸۱: ۱۰۸-۱۰۹ / توفیقی، ۱۳۸۴: ۱۸۴-۱۸۶).

در نگاه مسیحیت، بنیان خانواده امری مقدّس می‌باشد، بنابراین میلتن که خود مؤمنی معتقد است باید این نگاه را در بهشت‌گمشده دنبال نماید و در نتیجه اعتقاد به همین نگاه است که می‌گوید آه! ای ندایی که در گذشته، با لذتی وافر بدان گوش می‌سپردم آن هنگام که می‌فرمود: رشد کنید و کثرت یابید...

ب) نکته دیگر، غیرتِ عاشق و معشوق است؛ عارفان، غیرت را از لوازم عشق می‌دانند و معتقدند غیرت از محبت ناشی می‌شود. با توجه به اینکه در وادی عشق، محبت و غیرت در کنار هم معنا و تفسیر می‌شوند؛ در بهشت‌گمشده به یقین باید شاهد غیرت‌ورزی شخصیت‌های داستان بود. این بخش به دو قسمت غیرت خدا و غیرت حوا تقسیم می‌گردد:

غیرت خدا: بررسی ریشه‌های غیرت می‌رساند که این صفت، ریشه‌ای ازلی دارد و منبعث از صفت محبت الهی است. صفت غیرت اصالتاً به خداوند بر می‌گردد، زیرا وی اولین معشوق و عاشق است و در نتیجه غیور می‌باشد. به طور کلی صفت مذکور از دو جنبه دارای اهمیت است: اول اینکه غیرت از جانب خداوند به صورت عام و در مقام تکوین بر صفت رحمت و محبت در کل عالم متجلی است و کل عالم بر غیرت او غیورند. دوم اینکه این صفت از جانب حق به عنوان محبوب در مقام تفضیل و شأنی خاص، بر بندگان برگزیده‌اش به‌عنوان محب ظهور دارد (فرحانی زاده-محمدیان، ۱۳۹۵: ۷۱). بنابراین غیور بودن خدا یعنی خداوند دوست ندارد بنده‌اش مشغول به غیر باشد و در چنین حالی او را با جلوه‌گری و ناز یا نزول مصیبت، متوجه خطایش می‌کند. پس غیرت خداوند از سر رحمت و محبت بی‌کرانه او نسبت به سرنوشت بندگان است. در این مورد نیز خداوند به آدم متذکر می‌شود که از شجره ممنوعه استفاده نکند والا چه لزومی به تذکر بود.

غیرت حوا: همانگونه که بیان شد، حوا پس از تناول میوه ممنوعه می‌اندیشد که آیا لازم است تغییر و دگرگونی‌ام را به اطلاع او رسانم؟ آیا لازم است نیمی از سعادت کاملم را با او شریک

Love in John Milton's Paradise Lost

شوم، یا بهتر است این کار را نکنم؟... «به تناسب نوع عشق (در بُعد انسانی و مجازی آن)، غیرت‌ها نیز متفاوت است. غیرت گاه از روی حس مالکیت و انحصارطلبی غریزی و شهوانی است، گاه از روی بخل و قطع نظر محبوب از غیر خود و گاه فرد غیور اجازه هیچ بهره‌وری و غرض‌ورزی را به خود و دیگران نمی‌دهد و همه غرض‌ها را برای محبوب خویش می‌خواهد» (عدالت پور، ۱۳۹۱: ۲۱-۲۲). با در نظر گرفتن این نکته که گستره معنایی غیرت می‌تواند حسادت را نیز شامل گردد و از آن‌جا که «حسد آرزوی زوال نعمت از کسی است که سزاوار داشتن آن است» (کلینی ۱۳۸۷: ۵/۵۰۵)، غیرت حوا را می‌توان تعبیر به حسادت و حساسیت زنانه نمود.

۲-۲- جمع بندی مراحل پنج گانه عشق در بهشت گمشده

آنچه که از آموزه‌های دینی و عرفانی می‌توان دریافت آن است که میل و گرایش فطری انسان به عشق، سمت و سویی خدایی دارد و انسان همواره به دنبال معشوق حقیقی خویش است. در این میان، نقش عشق مجازی، لطیف کردن وجود آدمی و از بین بردن نفسانیت اوست تا با کنار رفتن خودخواهی، زمینه شکوفایی محبت الهی فراهم آید؛ در نتیجه، محبت و عشق اصلی، رابطه‌ای است طرفینی بین خدا و انسان. در مرحله پنجم؛ عشق، الهی و معشوق جلوه‌ای از حق است. آدم در این مرحله به آن‌جا می‌رسد که «حق» را در رخ معشوق می‌بیند. آدمی از عشق تسلی می‌گیرد. عشق از غلاف حماسی و اسطوره‌ای خارج می‌شود و در کالبد عشق عرفانی نمود می‌یابد. مسلماً این عشق با شناخت و آگاهی همراه است. در دید عرفا معشوق مجازی پلی است برای گذر از عالم ناسوت به عالم لاهوت.

۳- نتیجه

روایت آفرینش به‌ویژه بخش آدم و حوا که در بهشت گمشده نیز به زیبایی منعکس شده است، داستانی می‌باشد متعلق به هزاره‌های قبل که در کتب مقدس تکرار شده است و جوامع بشری بر غنای آن افزوده‌اند. در این میان میلتون برای حفظ ارزش‌ها و روایت‌های مقدس، آن را بر اساس فهم خود و آنچه که می‌پنداشته است، به رشته تحریر در آورده و کوشیده تا بر تار و پود این اثر

فاخر، فرهنگ و منش جامعه و احساسات خویش را پدیدار نماید. بنابر تجزیه و تحلیل محتوایی بهشت‌گمشده می‌توان نتایج به دست آمده را در بندهای زیر خلاصه نمود:

۱. محور و کانون فکری جان میلتون در موضوع عشق چنین است: وی بر این باور است که عشق کانون هستی است و آدم ناگزیر برای رسیدن به عشق حقیقی باید تجربه‌ای از عشق مجازی داشته باشد و در این وادی، عشق را موجب دوام و بقای زندگی می‌داند و انسان در حیطة عشق، چیزی ما بین شور و اشتیاقِ عشق و رنج و مصیبت‌های آن است.
۲. طبق تقسیم‌بندی‌هایی که در مبحث عشق بهشت‌گمشده مطرح گردید، مشاهده نمودیم که در شعر میلتون عشق بین خدا و مخلوق، خدا و ملائکه و در نهایت آدم و حوا، در احساسی‌ترین و عاطفی‌ترین درجه به نمایش گذاشته شده است.
۳. عشق با ویژگی ادب غنایی، در بهشت‌گمشده نه تنها قابل دریافت است، بلکه همه جانبه‌نگر است؛ یعنی در بهشت‌گمشده خواننده می‌تواند عشق غنایی، عشق اسطوره‌ای، عشق الهی و انفسی، عشق مذهبی و حتی عشق واقعی را ببیند.
۴. عشق مجازی و محبت بی‌دریغ عاشق و معشوق، در بهشت‌گمشده به درجه کمال است.
۵. هسته اصلی و تأکیدی در بهشت‌گمشده عشق، عاشق و معشوق است. گاهی عاشق، معشوق و گاهی معشوق، عاشق می‌شود و این تبدیل و تبادل در شخصیت‌پردازی نه تنها در داستان آفرینش آدم و حوا بلکه در کل بهشت‌گمشده محرز و مشخص است.

۵-منابع

- ۲۰- توفیقی، حسین، آشنایی با ادیان بزرگ، چاپ هفتم، تهران: انتشارات سمت، ۱۳۸۴.
- ۲۱- جوکار، منوچهر؛ شهبازی، فاطمه، عشق متعالی در شعر فارسی، مجله تاریخ ادبیات، دوره ۳، شماره ۶۳، از صفحه ۴۷ تا ۶۹، ۱۳۸۸.
- ۲۲- دهقانی، محمد، وسوسه عاشقی: بررسی تحول عشق در ادب پارسی، تهران: جوانه رشد، ۱۳۷۷.

Love in John Milton's Paradise Lost

- ۲۳- رازی، نجم‌الدین، گزیده مرصاد العباد، به اهتمام محمد امین ریاحی، چاپ سیزدهم، تهران: انتشارات علمی، ۱۳۸۷.
- ۲۴- سجادی، جعفر، فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، چاپ هشتم، تهران، انتشارات طهوری، ۱۳۸۶.
- ۲۵- شفیعی کدکنی، محمدرضا، انواع ادبی و آثار آن در زبان فارسی، فصلنامه خرد و کوشش، شماره ۱۱ و ۱۲، از صفحه ۹۶ تا ۱۱۹، ۱۳۵۲.
- ۲۶- صورتگر، لطفعلی، عشق در ادبیات، فصلنامه مهر، دوره سوم، شماره ۴، از صفحه ۳۳۲ تا ۳۴۰، ۱۳۱۴.
- ۲۷- ظهیری ناو، بیژن، مبانی جمال شناسی از دیدگاه سعدی، سال هفتم، شماره دوم، دانشگاه شیراز، ۱۳۹۴.
- ۲۸- عدالت پور، هادی، غیرت در منظومه‌های عاشقانه (ویس و رامین، خسرو و شیرین، لیلی و مجنون)، فصلنامه علمی تخصصی دُر دری (ادبیات غنایی و عرفانی)، سال دوم، شماره ۵، از صفحه ۲۱ تا ۳۴، ۱۳۹۱.
- ۲۹- فرحانی‌زاده، مجید؛ محمدیان، عباس، جلوه‌های غیرت در متون عرفانی ادب فارسی (قرن هشتم)، فصلنامه علمی پژوهشی عرفانیات در ادب فارسی، دوره ۷، شماره ۲۸، از صفحه ۶۵ تا ۸۸، همدان: ۱۳۹۵.
- ۳۰- قُملاقی، فتانه، «بررسی اندیشه های جان میلتون در بهشت گمشده و مقایسه آن با دیوان رودکی سمرقندی»، رساله دکتری به راهنمایی لطیفه سلامت باویل، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، تهران: ۱۳۹۹.
- ۳۱- کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، مترجم مهدی آیت‌اللهی جهان آرا، تهران: ۱۳۸۷.
- ۳۲- کیخای فرزانه، احمدرضا، عشق و امید در شعر برخی از شاعران معاصر ایران، پژوهشنامه ادب غنایی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سال نهم، شماره هفدهم، صص ۲۱۰-۱۹۱، سیستان و بلوچستان: ۱۳۹۰.
- ۳۳- مستقیمی، مهدیه سادات، دوسویگی عشق و ازدواج، فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات راهبردی زنان، شماره ۲۷، تهران: ۱۳۸۴.

۴۴- موسوی ثابت، فاطمه، خلیلی جهانتیغ، مریم، بارانی، محمد، استعاره شناختی عشق در

"کاش حرف بزنی" از مصطفی رحماندوست، پژوهشنامه ادب غنایی، دانشگاه

سیستان و بلوچستان، سال ۱۸، شماره ۳۴، صص ۲۲۶-۲۰۳، سیستان و بلوچستان: ۱۳۹۹.

۵۵- مولند، اینار، جهان مسیحیت، ترجمه محمد باقر انصاری؛ مسیح مهاجری، چاپ دوم،

تهران: انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۱.

۲۲- میرزا وزیری، هما، جستجوی کمال خودشناسی در تعلیمات عرفانی، فصلنامه زبان و

ادب، شماره ۳۴، صص ۱۱۴-۱۲۸، ۱۳۸۶.

۷۷- میلنون، جان، بهشت گمشده، ترجمه فریده مهدوی دامغانی، تهران: انتشارات ذهن آویز،

۱۳۹۳.

38- "Love"(2019), retrieved, from: <https://dictionary.cambridge.org>.

